

Toplice na Dolenjskem.

L. Podlogar.

Kmalu pod Sotesko krene reka Krka iz južnovzhodne smeri ter teče proti severovzhodu. Tu, kjer Krka izpremeni svoj tek, pri-tekata vanjo od južne strani kmalu drug za drugim dva potoka: pri Meniški vasi Radošica, poleg Gradišča pa Sušica. Svet, ki se razprostira v pobrežju teh dveh potokov, spada v občino in župnijo Toplice.

Radošica izvira pod Rožekom poleg Podturna. Grad Rožek, ki je že davno razvaljen, je bil nekdanji glavni tabor tega prijaznega vinorodnega in po gorkih vreclih širom sveta znanega kraja. Toplice se imenujejo v starejši dobi redkokdaj same, ampak navadno le v zvezi s tem gradom: Toplice pri Rožeku. Ves nekdanji graščinski svet je spojen z gospodstvom Turjaških knezov.

Rožek je rodni grad Rožekarjev. Leta 1274. se omenja iz te plemiške rodovine Ulrik, leta 1369. Majnhard. Za njimi so gospodarili na Rožeku plemeniti Strasser Mehovski, Jankoviči in Gallenbergi.¹

Kakih 300 korakov od grajskih razvalin je blizu 50 metrov globoka jama, v kateri je ob največji vročini led. Znamenitejša kakor ta jama je pa ona v podnožju gore Pogorelec, koder se nahajajo lepi kapniki. Ko so leta 1867. varili v Soteski pivo, so rabili en oddelek te jame za klet.

Meniška vas je dobila ime od samostana, ki je stal malo pred to vasjo. Omenja se le leta 1256. V njem so bivali cistercijani ali benediktinci. Samostan je postal žrtev sovražnega napada.²

Potok Sušica izvira v podzemeljskih jamah med Dobom, Vrdu in Sušico. Teče skozi vas Toplice. Tam mu oddaja vodo tudi gorki rudninski vrelec.

Topliška okolica ni hribovita. Polagoma dvigajoči se holmci ji dajejo valovito, prav prijazno lice. Prebivalstvo se peča največ s poljedelstvom, nekoliko tudi z vinarstvom in živinorejo. Precej dobička imajo od tujcev, ki iščejo zdravja v tem kopališču. Vrelec ima 33 do 38° C in poleg drugih sestavin žveplenokisli natron, žveplenokislo grenčico (magnezijo), solnokislo apnenko, solnokislo grenčico, ogljikovokislo apnenko, ogljikovokislo grenčico, glinico in kremenico. Voda je izredno zdravilna zoper protin, revmatizem, ishijas, nevralgijo, zoper kožne in ženske bolezni.

Prijazna topliška okolica je imela svoje stanovalce že v prazgodovinski, to je v predrimski dobi. Preiskano je gradišče med Toplicami in Meniško vasjo, 264 metrov nad morjem. Nasip se še dobro pozna in meri 820 korakov. Gradišče je bilo že po narodi dobro utrjeno. Od vseh strani ga obtekajo Radošica, Krka in Sušica. K temu gradišču pripadajo

¹ Valv. XI., 472.

² Schumi, Archiv, I., 20.

vsi grobovi, ki so odkriti na pašnikih Meniške vasi »na Dolgih delih« in v gozdu Branževca zahodno od Toplic.³ Pri Toplicah se je odkrilo veliko grobišče, najbrže iz prehodne dobe, ko so se na naših tleh vršili boji med prvobitniki in Rimljani. Našlo se je mnogo sulic (17) in sekir (15). Zdi se, da je bilo tu bojno polje, in da so bili tod sami vojaki pokopani.⁴ Na dolgo je raztegnjeno grobišče po Cerovcu proti Uršnim selom.

Preko topliškega sveta je bila izpeljana rimska cesta. Nekje med Dvorom in Sotesko je morala priti rimska cesta v dolino ter je prekorajčila Krko pri Soteski. Od tod je držala mimo Meniške vasi, skozi Turen, Poljanice, Črmošnjice, Brezje v Belo Krajino in naprej v Karlovec.⁵

Da bi bili imeli že Rimljani v Toplicah gorko kopeli, za to nimamo nobenega sledu na kraju samem. Znan pa je moral biti gorki vrelec že v začetku 13. stoletja. Leta 1228., 17. julija, je podaril Henrik, mejni grof istrski, za svete maše-zadušnice stiškemu samostanu mlin pri Toplicah (molendinum apud Töplicz).⁶ Leta 1264., 22. aprila, je pa podaril očak Gregor stiškemu samostanu desetino ob Radošici do Poljanic.⁷

V začetku 15. stoletja so podelili avstrijski vojvodi žužembersko graščino Turjaškim v najem. Imeli so zraven še čušperško, šumbersko in turjaško graščino. V vojskinih stiskah so pa oboгатeli Turjačani posojevali vladarjem denar. Za posojeni denar je prešla žužemberska graščina Turjačanom v last. Tudi topliška okolica je prišla na ta način Turjačanom v roke.

Kakor v srednjem veku splošno vse toplice, vsi gorki vrelec, so bile tudi dolenjske skozi več stoletij prepuščene poljubni porabi prebivalstva. Zemljiška gospoda sama se dolgo časa ni brigala za ta gorki vrelec. Tudi ljudstvu po deželi še niso bile znane toplice in njih zdravilna moč. Le domačini so se posluževali tega kopališča. Pripovedka nam vé povedati, da so odrple vrelec svinje, ki so rile po gorkem blatu.⁸

Leta 1669. je prišel Ivan Vajkart Turjaški (1615—1677), prvi minister na dvoru Leopolda I. in prvi turjaški knez, zaradi zahrbtnega ravnanja pri cesarju v nemilost. Odpuščen je bil iz službe. Živel je potem v Ljubljani in Žužemberku. Pečal se je z lovom in ribištvom. Ta je zidal v Toplicah hišo, ki jo je potem knez Viljem Turjaški (1749—1822) podaril državi za bolne vojake, ki naj bi se zdravili v Toplicah. Knez Ivan Vajkart Turjaški je dal ograditi zgornji vrelec med l. 1669. in 1677. z zidom in pokriti s kovinasto streho. To kopališče je rabil sam zase in za svojo družino. Stalo je tam, kjer je v sedanjem kopališču takozvana »knežja kopel«. Drugi vrelec, takozvana »Karlova kopel«, je bil pa drugim ljudem prosto na razpolago.

³ Izvestja M. Dr., 1898, 102.

⁴ Izvestja M. Dr., 1899, 36.

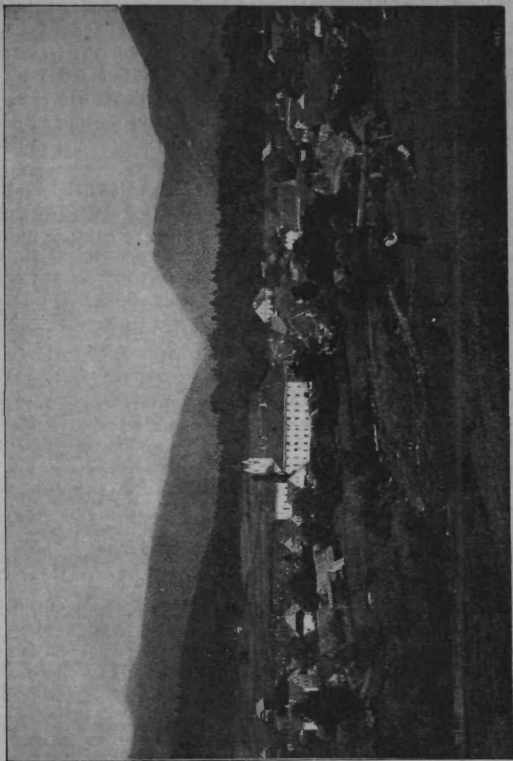
⁵ Izvestja M. Dr., 1899, 50.

⁶ Schumi, U. u. R. B., II., 39.

⁷ Schumi, U. u. R. B., II., 259.

⁸ Mittheil., 1857, 23.

Knez Henrik Jožef Ivan (1697—1783), nečak Ivana Vajkarta, je dal speljati cesto do Toplic in v letih 1767. do 1768. zidati sedanje kopališko poslopje s tremi bazeni. Tisti oddelek, imenovan »Jožefova kopel«, s posebnim dohodom, je bil namenjen za reveže, ki niso mogli plačevati pristojbine v »Karlovi kopeli«.

Toplice na Dolenjskem.

Knez Viljem Turjaški je kupil gozd med Meniško vasjo in Toplicami za šetališče tujim kopališkim gostom. Nameraval je napraviti iz tega gozda prijeten park, kopališčno poslopje pa prezidati po načrtih tako, da bi uživali gosti vse udobnosti kakor v drugih svetovnih kopališčih. Komaj se

je pa lotil dela, ga je že zalotila smrt. Njegova ovdovela soproga Friderika je izvršila po njegovi smrti nameravano preosnovno kopališče. Kopališče je potem dala v najem. Oskrbovali so ga najemniki do leta 1856. Tega leta je pa vzel knez Karol Viljem Turjaški kopališče v lastno oskrb. Turjaški knezi so izročali vodstvo kopališča v roke zmožnim ravnateljem, ki jim je bila naloga, da poskrbé za vse udobnosti kopališčnih gostov.

Toplice so spadale prvotno pod Šmihelsko župnijo. Leta 1340. so imeli pa Topličani že svojega dušnega pastirja:⁹ Listina turjaškega arhiva navaja župno cerkev »Rožek pri Toplicah« leta 1467., leta 1484. župnika Urha Zettler,¹⁰ za njim pa leta 1495. Martina Plavec. Do leta 1770. so se imenovali topliški dušni pastirji vikarji, naprej pa župniki. Ker je bila Šmihelska župnija utelešena novomeški proštij, so novomeški proštje potrjevali topliške vikarje; a predlagati jih je imel pravico knez Turjaški kot zemljiški gospod topliškega sveta.

Turjaški knezi so se bili v dobi reformacije oklenili luteranske vere. Držali so se načela: kakršne vere je gospod, take morajo biti tudi podložniki. (Cuius regio, illius religio.) Župnije, ki so se nahajale na njih graščinstvu, so oddajali redno luteranskim duhovnikom, takozvanim predikantom; tako v Škocijanu pri Turjaku kakor tudi v Toplicah.

Leta 1559. do 1580. je bil v Toplicah župnik Ivan Lamella, glagoljaš iz Pazina v Istri. On je pregledoval in presojal glagolske in cirilske knjige, ki so se tiskale v Ungnadovi tiskarni.

Za njim se omenja predikant Gašper Kumperger (1581—1589). Tega so morali pa Turjaški radi nerodnega življenja odstaviti.¹¹ V pijanosti se je v Žužemberku sprl s turjaškim oskrbnikom Mihaelom Lyst. Ta ga je dal pretepsti s palicami in vreči v ječo. Nasledoval mu je Andrej Schweiger, sin Ivana Schweiger, odpadlega duhovnika-Kočevarja. Ko je leta 1595. umrl, sta nastavila v Toplicah Turjaška barona Vajkart in Herbert predikanta Mihaela Vrbec. Reformacijska komisija pa, ki jo je vodil ljubljanski škof Tomaž Hren, je s pomočjo nadvojvode Ferdinanda Turjaške prisilila, da so odslovili Vrbca. Leta 1600., 17. junija, je pisal Herbert baron Turjaški novomeškemu proštu Palidoru pl. Montegnana, da je podelil župnijo v Toplicah katoliškemu duhovniku Juriju Züssin in ga je prosil, naj ga prošt prizna in potrdi.¹² Mihael Vrbec se je potem umaknil s Toplic na Hrvaško h grofom Zrinjskim. Prihajal je pa pozneje še na Kranjsko, v metliško okolico, kjer so imeli Vrbci, doma iz Cerknice, svoja posestva. Tudi je prišel čez Gorjance pogledat v Toplice svoje nekdanje ovčice, ki so se bile vrnile v naročje katoliške Cerkve.

Do leta 1816. je oskrboval topliški župnik le vas Toplice ter Spodnje in Zgornje Gradišče. Vse druge vasi je pa oskrboval vavtovaški župnik,

⁹ Izvestja M. Dr., 1891, 31.

¹⁰ Richter, Fürsten und Grafen v. Auersperg, 714. Carniola 1910, 124.

¹¹ Dimitz, G. Kr., III., 151.

¹² Mittheil., 1857, 24.

ki je imel tudi svojega pomočnika. Tega leta (1816) so se pa pridružile župniji Toplice še ostale vasi, in kaplanija je bila iz Vavte vasi premeščena na Toplice.

Sedanjo župno cerkev je sezidal deželni glavar Volbenk Engelbert grof Turjaški leta 1656. V tej dobi je bil župnik Matija Kastelec, ki je kot izvrsten arhitekt skoraj gotovo tudi vodil stavbo. Matija Kastelec, rojen v Kilovčah blizu Prema leta 1620., je župnikoval v Toplicah od leta 1646. do 1657. Potem je služboval v Št. Jerneju, umrl je pa kot kanonik v Novem mestu 19. junija 1688. Bil je pokopan v frančiškanski cerkvi pred oltarjem Matere božje — ondi si je bil sam pripravil grobnico. Kastelec je bil velik dobrotnik frančiškanskemu samostanu. V cerkvi je zidal obok in prizidal cerkvi sedanji zvonik. Bil je tudi zelo marljiv slovenski pisatelj.

Šola v Toplicah je trirazredna. Novo šolsko poslopje je bilo sezidano leta 1886. Med ondrotnimi učitelji nahajamo tudi Valentina Kreka, očeta našega Janeza Evangelista Kreka.

V letih 1836., 1850. in 1856. je pomorila v Toplicah kuga mnogo ljudi. Leta 1646. je tudi razsajala v župniji kuga. Matija Kastelec, ki je prišel ravno to leto v Toplice, je zidal v spomin te nesreče cerkev sv. Roka v Gorenjih Sušicah in jo je dovršil leta 1651., o čemer priča ohranjeni napis v cerkvi.

Grozna nesreča je zadela Toplice v noči od 4. do 5. septembra leta 1834. Požar je upepelil 48 hiš. Zvonovi in cerkveno orodje — vse se je raztopilo. Še večjo kvaro so odvrnili ondi bivajoči vojaki.¹³ Ogenj je nastal v hiši organistovi, ki se je pečal s pekarijo.

Veliko škode je napravil požar tudi na Veliki petek leta 1895.

Leta 1894., 19. junija, se je otvorila železniška proga Ljubljana—Novo mesto s stransko progo na Stražo. Ta je še posebno povzdignila obisk dolenskih Toplic.

¹³ Mittheil., 1857, 24.

